

Rozhovor s právním historikem Markem Starým

Doc. JUDr. Marek Starý, Ph.D. (*1974)

je absolventem Právnické fakulty Univerzity Karlovy, kde dlouhodobě působí jako pedagog na Katedře právních dějin a kde se v roce 2018 také habilitoval. Vyučuje též na Vysoké škole finanční a správní. Je autorem několika knih a více než stovky odborných studií. Těžiště jeho zájmu leží ve starších českých právních dějinách, mimo jiné se zabývá otázkami stavovství, pramenů práva či zemské příslušnosti. Kromě toho ho fascinuje vzestup a pád Frýdlantského vévodství Albrechta z Valdštejna.

► Samotný pojem prokurátor je nesmírně starý, vyskytuje se už v antickém Římě. Co bylo tehdejší náplní jeho činnosti?

Je potřeba říci, že ve starém Římě se pojem „prokurátor“ používal v několika poněkud odlišných významech. Jednak to mohl být procesní zástupce, tedy plnomocník pověřený římským občanem k zastupování v určitém řízení. Vedle toho se v praxi běžně objevovali i zástupci ve smyslu hmotněprávním, jimž bohatí Římané svěřovali správu některé části svého majetku, nebo dokonce majetku všeho (procurator omnium bonorum, respektive omnium rerum). Po přeměně římské republiky na faktickou monarchii začali podobné zplnomocněné zástupce využívat ke své vládě i císařové. Již v době Augustově byl titul prokurátora dáván správcům císařských provincií (jak známo, spravoval v úvodním období principátu některé provincie setrvačností dále senát, jiné podléhaly přímo císaři), později se pak objevili procuratores, kteří měli nejčastěji na starost buď nějakou část císařského majetku, nebo určité odvětví státní (zpravidla hospodářské) správy. Jinými slovy, k dnešní podobě státního zastupitelství vedla od starého Říma velmi dlouhá cesta.

► Posuňme se do středověku. Oblíbenou otázkou přijímacích komisí na státním zastupitelství je jméno Viléma ze Žlutic, prvního prokurátora, jmenovaného Zikmundem Lucemburským. Co je o jeho životě a díle známo?

Vilém ze Žlutic se vlastně správně jmenoval Vilém z Nečtin a pocházel ze starobylého rodu, který měl podle erbu střely společný původ s pány ze Strakonic. Na začátku 15. století se společně s bratrem Janem dostal nakrátko do držení části města a panství Žlutice a podle něj se až do své smrti často psal, i když se

odtud odstěhoval ještě před vypuknutím husitských válek. Během nich podporoval císaře Zikmunda, který mu v roce 1422 za poskytnuté vojenské služby zapsal 1 200 kop grošů na berni vybírané od kladrubského kláštera. Klášter následně přenechal Vilémovi hrádek Komberk a město Touškov s okolními vesnicemi. Na sklonku života pak získal ještě panství Mašťov. Písemné prameny se o něm nezmiňují příliš často, vystupuje v nich nahodile jako Vilém z Nečtin či Vilém ze Žlutic, mezi účastníky zemského míru z ledna 1440 ho pak lze objevit jako Viléma z Komberka. Jak je známo, byl Vilém od roku 1437 komisařem královských nápadů (commissarius devolutionum regalium), tedy úředníkem, který v zastoupení panovníka uplatňoval jeho odúmrtí nároky. Důvěra, která mu byla císařem Zikmundem dána, svědčí o jeho věrnosti a patrně i schopnostech. Rozhodně si ho ale nelze představovat jako vzdělance a právního praktika širokého rozhledu. Byl to prostě jeden z mnoha šlechticů, který se osvědčil a o kterém se panovník domníval, že by se pro nově zřízený úřad svou povahou a schopnostmi mohl hodit. Těžko také hovořit o jeho „díle“ – byl to praktik, úředník, který určitě neměl žádné intelektuální ambice a nezanechal za sebou ani žádný spis. Maximálně tak lze hodnotit úspěšnost, se kterou se mu dařilo panovníkovy nároky obhajovat. Ostatně úřad zastával jen krátce, neboť po smrti Zikmundova zetě Albrechta Habsburského propuklo v zemi faktické bezvládní a funkce ztratila svůj smysl. Sám Vilém zemřel někdy v polovině čtyřicátých let 15. století.

► Lze velmi stručně nastínit vývoj rozsahu a obsahu pravomocí prokurátorů ve středověku?

Vilém z Nečtin, respektive ze Žlutic, je dnes považován za prvního z řady královských prokurátorů.

Jak jsem už ale uvedl, jeho funkce se omezovala na odúmrtní záležitosti. Když byl v roce 1453 jmenován další prokurátor, Jan z Rabštejna, dostal do vínku celou řadu dalších kompetencí. V podstatě mohl zastupovat panovníka při všech možných právních jednáních. Odúmrtní agenda ovšem nadále dominovala natolik, že se prokurátorský úřad stával předmětem stížností a šlechta se dokonce domáhala jeho zrušení. Teprve drastické omezení panovníkova odúmrtního práva v roce 1497 vedlo k tomu, že se náplň práce prokurátorů posunula do úrovně zastupování v soudních sporech, na nichž měl fiskus zájem. Ani po těchto proměnách ale prokuratura nefungovala jako veřejná žaloba, to přišlo (alespoň částečně) až po Bílé hoře. Prokurátor mohl soudní řízení ve věci, kterou bychom z dnešního pohledu vnímali jako trestněprávní, zahájit jedině v případě, že se nenašel soukromý žalobce a že panovník měl na potrestání zločinu zjevný majetkový zájem. I toto omezené prokurátorovo právo ale šlechta dlouho odmítala a ještě v roce 1610 schválil český zemský sněm jasné pravidlo, že „každý sám z křivdy své, a ne prokurátor Jeho Milosti Císařské vinití má“.

► **Kdo z tehdejší společnosti se vůbec mohl stát prokurátorem?**

Podobně jako u jiných významných úřadů, prvotním kvalifikačním kritériem byl urozený původ. Kdo se nemohl pochlubit šlechtickými předky, mohl na dosažení takového postu těžko pomýšlet. I když i tady by se výjimky našly – rožmberský sekretář Jakub Menšík z Menštejna, známý jako autor spisu o mezních (hraničních) sporech, se narodil v poddanském městě Prachatice, posléze se mu ale podařilo díky podpoře posledních Rožmberků, přízni panovníka a uznání stavů proniknout do urozené společnosti, což jeho kariérní obzory doširoka otevřelo. Ve druhé polovině 15. století se v úřadu několikrát objevili i příslušníci vyšší šlechty (panského stavu), obvykle ale panovník do úřadu dosazoval někoho z rytířů.

► **Ještě stovky let po vzniku Univerzity Karlovy měli zástupci právnických profesí formální právnické vzdělání jen výjimečně. Jak náročné – společensky, ekonomicky – bylo tehdy vystudovat právnickou fakultu?**

Pokud se badatel probírá seznamy absolventů pražského učení, zjistí, že jejich sociální skladba byla poměrně velmi pestrá. Stejný obrázek nabízejí i jiné evropské univerzity. V žádném případě nešlo o instituce, které by byly stavovskými uzavřené. Studium ovšem nebylo laciné, a tak šlechtici a synkové z měšťanských rodin představovali rozhodně mnohem vyšší podíl studentů, než kolik by statisticky odpovídalo celkovému

rozvrstvení společnosti. Studenti z řad poddaných se museli často dobrou studií složitě protloukat a museli si zajistit dostatečný příjem, který by pokryl náklady studia a který jim jejich rodiny dopřát nemohly. Na druhou stranu, podobně jako dnes platilo, že vzdělání se posléze zúročilo v možnosti získat společensky prestižnější a mnohem lépe placenou práci, než jakou vykonávali jejich blízcí.

► **Kým byl prokurátor jmenován a odvoláván, komu byl podřízen? Měl funkční období, nebo byl jmenován na doživotí?**

Již postavení prvního prokurátora, Viléma z Nečtin, jasně ukazuje, že šlo o úřad zřízený v zájmu panovníka. Panovníkovi bylo proto také vyhrazeno jeho jmenování (a případně i odvolání) a na tom se po celou dobu existence úřadu nic nezměnilo. Do Vladislavského zemského zřízení sice šlechta v roce 1500 protlačila ustanovení, že prokurátor má při nástupu do funkce přísahat nejen panovníkovi, ale též šlechtě a vši „obci“ Království českého, výraznějšího vlivu na činnost prokurátorů (a tím méně na obsazování úřadu) se jí ale dosáhnout nepodařilo. Po zřízení české komory v roce 1527 prokurátora úkoloval a řídil v první řadě tento úřad. Prokurátoři bývali jmenováni na dobu neurčitou, což v zásadě znamenalo doživotně. Panovník ale mohl případně prokurátora odvolat. V zásadě se nabízely tři důvody – nebyl spokojen s výkonem úřadu, povolal prokurátora k jinému úřadu, který nešlo s prokurátorskými kompetencemi vykonávat souběžně, nebo sám prokurátor žádal o zproštění funkce. K tomu lze dodat, že bylo na panovníkovi, zda takové žádosti vyhoví – rozhodně neplatilo, že se prokurátor mohl kdykoliv z úřadu libovolně vyvázat.

► **Vedly se už ve středověku o prokuraturu nějaké politické zápasy? Jaký měl úřad význam z hlediska politické moci?**

Tak jako jakýkoliv úřad, i prokuratura s sebou nesla moc, prestiž a posléze i ekonomické zabezpečení (i když samotný plat prokurátora zpočátku rozhodně nedosahoval takové výše, aby budil závist). Z logiky věci tak budil zájem určité části společnosti a s tím ruku v ruce jistě kráčely i intriky a zákulisní boje. Nějaké dramatické střety o jeho obsazení ale do dochovaných pramenů neprošly. Tady lze spíše vyzdvihnout výše už naznačené spory o to, zda vůbec má být tento úřad součástí správního systému – když po smrti Jiřího z Poděbrad volil zemský sněm králem Vladislava Jagellonského, žádal po něm, aby funkci královského prokurátora zrušil, protože jeho vinou přišli mnozí šlechtici o majetek. Postupně si ale všichni zvykli, že

do zemské administrativy osoba královského prokurátora patří.

► **Další velkou postavou je prokurátor Albrecht Rendl z Oušavy, autor Vladislavského zřízení zemského. Jak zasahovali prokurátoři do zákonodárství?**

Rendl byl nepochybně velkou postavou své doby a jeho přínos k vývoji českého zemského práva byl enormní. Je ovšem třeba říct, že soustavné působení královských prokurátorů v oblasti právní praxe z nich dělalo specialisty, kteří měli pro legislativní práci velmi dobré předpoklady. Tak již Rendlův předchůdce Bořivoj ze Svinař sepsal v roce 1487 sice velmi krátké, ale zajímavé zřízení pro trutnovskou manskou soustavu. Na Obnoveném zřízení zemském se podílel Samuel Albín z Weissenblutu, na počátku 18. století byl další prokurátor (a zároveň univerzitní profesor, patnáctinásobný děkan a pětinasobný rektor) Václav Neumann z Puchholce členem komise, která neúspěšně připravovala další zemské zřízení, které mělo být společné pro Čechy i Moravu. A to jsou jen ty nejznámější příklady, které normotvornou aktivitu královských prokurátorů zdaleka nevyčerpávají.

► **Obnovené zřízení zemské z roku 1627 uvádí, že neexistuje rozdíl mezi profesí advokáta a prokurátora. Dá se to dnešnímu právníkovi nějak vysvětlit?**

Celkem snadno. Oklikou se totiž zase vrátíme ke starověkému Římu, kterým jsme začínali. Je potřeba si uvědomit, že vedle prokurátora jako královského úředníka znalo české právo i prokurátora ve smyslu procesního zmocněnce. A právě těchto „soukromých“ prokurátorů se týkají ustanovení v Obnoveném zřízení zemském i v navazujících Deklaratoriích a novelách, jimiž byla dosavadní volnost právního zastoupení omezena. Prokurátoři i advokáti museli nejprve složit přísahu při úřadu desk zemských, respektive před jednotlivými městskými soudy, u nichž chtěl působit. Je ovšem třeba říci, že uvedené prameny z první poloviny 17. století nekorrespondují úplně s dosavadním vývojem, který mezi termíny „advocatus“ a „procurator“ jistě rozdíl spatřoval, a císařský dekret z roku 1652 se k rozlišování těchto profesí opět navrátil.

► **Po Bílé hoře byl jmenován zvláštní prokurátor pro vedení trestního řízení proti vzbouřeným stavům, Přibík Jeníšek z Újezda. Co vše o této postavě víme?**

Přibík Jeníšek pocházel ze starobylé rytířské rodiny. Jeho otec ovšem nebyl žádný boháč, navíc zanechal pět synů a Přibík byl v pořadí až čtvrtý. Od dětství mu

tedy muselo být jasné, že se o sebe bude muset postarat sám. Velkou výhodou měl v tom, že v mládí podnikl kavalírskou cestu po Evropě (navštívil i Řím), což znamenitě rozšířilo jeho obzory. Po návratu do vlasti se dal na úřednickou dráhu a krátce před Bílou horou se proboujel na post písaře menších desk zemských. To znamenalo zajištěnou, ale nijak zvlášť oslnivou existenci. Předpokladem pro Jeníškův vzestup byla skutečnost, že v převážně evangelických Čechách zachovala jeho rodina věrnost katolickému náboženství a že sám Přibík dával tuto skutečnost natolik okatě najevo, že ho české stavy po vypuknutí povstání nechaly zatknout a uvěznit a odsoudily ho posléze k vyhnanství a konfiskaci všech statků. Podobně jako známý písař Fabricius, vyhozený z okna Pražského hradu, stal se i Jeníšek do jisté míry mučedníkem habsburské a katolické strany, a když se karta obrátila, mohl právem očekávat odměnu za svoji věrnost. Jako písař na sebe zřejmě upozornil horlivostí, a tak si na něj císař vzpomněl, když hledal, komu by svěřil úlohu žalobce v procesu proti vzbouřencům. Zde stojí za zmínku, že pro Přibíka byl původně zřízen ad hoc zcela nový úřad, byl „procurator et acusator regis“, zatímco do funkce královského prokurátora se vrátil stavy sesazený Adam Rýzmborský z Janovic. Teprve po několika měsících Přibík oba úřady ve svých rukou sloučil. Působení v roli žalobce proti českým stavům a ostatně i výkon standardního prokurátorského úřadu představovaly ale v jeho životopise jen krátkou epizodu. Již v roce 1623 Přibík „povýšil“ do úřadu karlštejnského purkrabího, následujícího roku se stal královským podkomořím a v roce 1640 ho Ferdinand III. jmenoval nejvyšším písařem, což byla nejvyšší funkce, které mohl příslušník rytířského stavu v zemské správě dosáhnout. Proto když žádal panovníka o povýšení do stavu svobodných pánů, nečinil tak pro sebe, jak by se dalo čekat, ale pro svého oblíbeného synovce Přibíka Františka. V rámci pobělohorských konfiskací získal Přibík panství Březnice nedaleko Příbrami, kde založil jezuitskou kolej. Zde byl také po své smrti v roce 1651 pohřben. Jen pro zajímavost – zemřel tak, jak by si asi přál každý katolík té doby – přímo při mši.

► **V pobělohorské době se role prokurátora-státního zástupce výrazně přiblížila té dnešní, tedy veřejné žalobě v trestních věcech. Jak probíhal v českých zemích vývoj deliktů směrem od soukromého práva k veřejnému, tedy k trestným činům stíhaným z úřední povinnosti?**

Již Obnovené zřízení zemské stanovilo, že má královský prokurátor stíhat veřejné zločiny, u nichž neprojeví iniciativu žádný žalobce soukromý. O tři roky později pak vznikla instrukce, zdůrazňující, že veřejné

zločiny nesmějí zůstat bez trestu. Je ovšem nutno říci, že okruh těch zločinů, které byly označovány jako veřejné (delicta publica), byl zpočátku dosti úzký – vedle trestných činů proti panovníkovi a státu to byla třeba vražda, řada jiných, z dnešního pohledu nepochybně závažných zločinů sem ale nepatřila. Pro další vývoj je charakteristické, že se okruh veřejných zločinů dále rozšiřoval. Vedle toho je ale třeba připomenout, že i po Bílé hoře byla společnost výrazně hierarchicky uspořádána a roli veřejného žalobce plnil královský prokurátor zprvu jen ve vztahu ke šlechticům. Teprve v průběhu 18. století začal stíhat i měšťany a osoby poddané. Ty ovšem v zásadě jen tam, kde řízení slibovalo nějaký příjem pro státní pokladnu. Je dobré připomenout, že veřejná žaloba byla v té době jen jedním z úkolů prokurátora a jeho úřadu, který se v té době stále více institucionalizoval. To, že měl velmi významný rozměr ekonomický, přitom více než přesvědčivě dokládá skutečnost, že se o něm běžně hovořilo jako o úřadu fiskálním. Mnohého jistě napadne, že důsledné stíhání zločinů z moci úřední by mělo být zakotveno v reformách osvícenského absolutismu. Josef II. skutečně vydal v roce 1783 instrukci, podle níž měl být královský prokurátor veřejným žalobcem bez ohledu na to, kdo je pachatelem. Ale platilo to pořád jen pro okruh zločinů veřejných. Takže lze uzavřít, že královský prokurátor se nikdy plně do role dnešního státního zástupce nedopracoval.

► **V jedné době měl prokurátor i soudní pravomoc v civilních věcech či dozor nad vedením královských měst. Z čeho pramenila tak velká „rozkročenost“ jeho pravomocí?**

V zásadě to pramenilo z toho, co bylo řečeno výše. Prokurátor byl v první řadě obhájcem panovníkových zájmů a veřejná žaloba byla z tohoto pohledu dlouho spíše doplňkovým než primárním úkolem. Navíc je třeba upřesnit, že pravomoc prokurátora v civilních věcech nebyla „soudní“ – i zde zastupoval stát (panovníka) jako stranu sporu. A i dozor nad městy se omezoval na některé fiskální zájmy, z velké části ho měly na starosti jiné orgány.

► **Jaký byl v té době příjem prokurátorů?**

Určitě stojí za zmínku, že v počátcích se odměna královského prokurátora odvíjela od jeho úspěšnosti – dostával procenta z toho, co panovníkovi vysoudil. To bylo zřejmě důvodem přílišné horlivosti některých prokurátorů, což pak z druhé strany vedlo k nevůli a stížnostem. Pevný plat, zčásti peněžní a zčásti naturální, byl prokurátorům přiznán od roku 1497, zhruba o půl století později začala být prokurátorům po odchodu z úřadu vyměřována doživotní penze. V praxi

ovšem prokurátoři dostávali často i mimořádné odměny, pokud jejich aktivita panovníka nějakým významným způsobem obohatila. V pobělohorské době se sice nadále v různých normativech počítalo s částečně naturální odměnou za výkon funkce, v praxi ale byly i tyto požitky převáděny na peníze. Bylo by samozřejmě možné citovat výši platu podle různých předpisů, nemyslím ale, že by tato čísla byla příliš vypovídající. Tím spíše, že se těžko hledá nějaký smysluplný spotřební koš, s jehož pomocí by bylo možno grošovou či zlatkovou měnu převést na dnešní peníze. Takže jednoduše shrnuto – královský prokurátor byl placený velmi dobře, ale pořád to byl státní úředník. Čili jeho příjmové možnosti měly jasně daný strop.

► **Státní zastupitelství vzniklo v souvislosti s revolucí v roce 1848, výlučná obžalovací zásada byla zavedena ústavou roku 1849. Za jakých okolností?**

Státní zastupitelství z roku 1848, to byl vlastně jen takový pokus. Je pravda, že buržoazní revoluce se dosti hlasitě vymezovala proti zásahům exekutivy do soudnictví a zaznívaly silné hlasy o potřebě odstranit z trestního řízení inkviziční zásadu. V první fázi se ale státní zastupitelství uplatňovalo víceméně jen u věcí tiskových, kde o vině rozhodovaly poroty. Obžalovací zásada byla programově anoncována právě až v té březnové (též Stadionově) ústavě v roce 1849. Určitě stojí za zamyšlení, že právě tato ústava, která je v učebnicích právních dějin hodnocena vesměs negativně jako vrchol habsburského centralismu, přinášela ve skutečnosti řadu pokrokových idejí a přece jen reflektovala ne jeden revoluční požadavek. A ačkoliv řada těch idejí zůstala jen na papíře, zavedení obžalovacího procesu vzaly vládnoucí kruhy přece jen vážně. V červnu 1849, když došlo v českých zemích k reorganizaci soudů, bylo tak v každém soudním obvodu zároveň zřízeno státní zastupitelství. A nové poměry byly promítnuty i do velmi zdařilého procesního řádu z roku 1850.

► **Lze najít okamžik, kdy se úřad přerodil z ochránce zájmů panovníka na ochránce zájmu veřejného?**

To je otázka poněkud záludná. Z pohledu středověku či raného novověku totiž tyto dvě kategorie do značné míry splývaly. Takže myslím, že bychom měli nejspíš uvažovat opět nad rokem 1848, respektive 1849 a zavedením konstitucionalismu (byť ten se naplno začal rozvíjet až od let šedesátých, kdy padl Bachův režim a začalo se skutečně vládnout podle Únorové a posléze Prosinčové ústavy). Ale vlastně i potom, až do roku 1918, státní zástupci jistým způsobem k ochraně

panovníka přispívali, tak jak mu zvláštní ochranu zaručoval trestní zákoník z roku 1852.

► **Jak nezávislé bylo postavení státních zástupců za Rakouska-Uherska? V knize *Právníký stav a právníké profese v minulosti, jejímž jste spoluautorem, se dočtete, že tehdejší předpis stanovil, že „nemůže být nikdo připuštěn ke službě, jehož bezvadné mravní a dobré politické chování není uspokojivě doloženo nepochybným vysvědčením“.***

Je třeba říci, že debaty o nezávislém státním zastupitelství jsou spíše tématem dnešní, jak se s oblibou říká, „postmoderní“ doby. Optikou 19. století byl státní zástupce úředník, který zajišťoval výkon státní moci v relativně specifické a odborně náročné oblasti. Troufám si říci, že od soudce ho dělila ještě mnohem větší propast než dnes. Představa, že by jednotliví státní zástupci měli konat nezávisle, by rakousko-uherského ministra práv jistě překvapila, či spíše šokovala. Pokud se tedy nebavíme o jiném druhu nezávislosti, který rakouský právní řád uznával od samého počátku, totiž o nezávislosti státního zastupitelství na soudech. Citované ustanovení, stanovící předpoklady pro výkon funkce, je spíše dokladem byrokratizace rakouského státního aparátu ve druhé polovině 18. století. Na každého, kdo chtěl vykonávat státní službu, byly kladeny značné nároky nejen co do schopností a dovedností, ale také co do bezúhonnosti jeho soukromého života. A vše bylo průběžně hodnoceno a zaznamenáváno

v podrobném osobním spisu. I dnes samozřejmě platí, že by státní zástupce neměl svému stavu dělat ostudu. Moderní společnost je ovšem hodně liberální a mnohé toleruje. Zbyrokratizovaná habsburská monarchie se snažila soukromý život svých představitelů mnohem intenzivněji regulovat.

► **Vyučujete právní dějiny na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Jak velký zájem projevují studenti o historii právnických profesí?**

Průměrně se ke studiu předmětu Dějiny právníkého stavu a právnických profesí hlásí každoročně kolem padesáti studentů. Posoudit, jestli je to zájem velký nebo malý, není snadné. Jsou předměty, které přitahují mnohem působivější dav studentů. Ale v kontextu celkového úpadku zájmu o historii – který mne jako právního historika velmi mrzí a je pro mne svým způsobem nepochopitelný – to zase není tak špatné. Jistě, absolvování tohoto předmětu žádnou praktickou dovednost nenabídne. Ale připadá mi, že chce-li se někdo právem živit, měl by mít aspoň základní přehled o tom, jak se jeho povolání vyvíjelo až do dnešní podoby. Bohudíky, podle svých spolužáků a kamarádů mám pocit, že se k zájmu o tyto záležitosti velká část právníků časem přece jen dopracuje. Ale bohužel až dlouho potom, co možnost něco se o tom dozvědět na fakultě propáslu...

Písemné otázky kladl Ondřej Šťastný

TIP – Monitor legislativního procesu

- Souhrnný přehled informací o změnách v legislativním procesu
- Notifikace o změnách zasílané emailem obsahující krátkou nebo dlouhou anotaci
- Informace o změnách přímo u zobrazeného předpisu

Monitor legislativního procesu je k dispozici všem uživatelům ASPI online
Pro více informací kontaktujte naše poradce <http://obchodnici.aspi.cz>